

УДК 323.1.161.2(477.62) «1920-1930»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195861>

Юлія СИТНИК,
orcid.org/0000-0002-7912-908X
здобувачка кафедри історії України
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) july-don@i.ua

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» 1920-Х – ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ НА МОВНО-НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ДОНЕЧЧИНИ

У статті розглядається розвиток мовно-національної ідентичності українців Донеччини впродовж періоду «українізації» 1920-х – початку 1930-х років. Автор зазначає, що попри формальний характер процесу «українізації» та бажання радянського партійного керівництва використовувати його насамперед для відволікання національно свідомих українців від боротьби за власну державу, це явище все ж таки мало досить помітний вплив на розвиток культурної та національної ідентичності українців Донеччини та навіть певної частини національних меншин цього регіону. Основна увага у статті приділяється впливу «українізації» 1920-х – початку 1930-х років на розвиток мовно-національної ідентичності українців Донеччини. Зазначається, що серед активних прибічників українізації були не лише націонал-комуністи, а чимала частина національної інтелігенції – насамперед учителі, літератори й науковці. Зауважено, що більшовики, які на рівні декларацій виступали за право націй на самовизначення, насправді використовували найрізноманітніші засоби для досягнення своїх стратегічних інтер-національних завдань, котрі зрештою зводилися до нівеляції мовно-національної ідентичності. Описується також боротьба проти так званого «локального націоналізму», що насамперед означало знищення тих невеликих пагонів мовної ідентичності та національної свідомості українців, які вже з'явилися в цей період. Наводяться факти, що ситуація з українською національною ідентичністю була особливо критичною на Донеччині, де значна маса проросійських шовіністичних сил із близькими за духом більшовиками ставила головною мету – знищення української ідентичності. Особливо підкреслюється, що процес «українізації» 1920 – початку 1930-х років в УРСР, особливо на Донеччині, відбувався досить формально, під пильним наглядом партійного керівництва.

Ключові слова: українізація, компартія, ідентичність, національна свідомість, Донеччина.

Julia SYTNIK,
orcid.org/0000-0002-7912-908X
Applicant at the Department of History of Ukraine
Zaporizhzhya National University
(Zaporizhzhya, Ukraine) july-don@i.ua

INFLUENCE OF THE PROCESS OF «UKRAINIZATION» OF THE 1920S – BEGINNING OF THE 1930S ON THE LANGUAGE-NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN DONETS

The article discusses the development of the cultural and national identity of Ukrainians of the Donetsk region during the period of "Ukrainization" of the 1920s – early 1930s. The author notes that despite the formal nature of the "Ukrainization" process and the desire of the Soviet party leadership to use it primarily to distract nationally conscious Ukrainians from the struggle for their own state, this phenomenon nevertheless had a rather noticeable influence on the development of the cultural and national identity of the Ukrainians of the Donetsk Region and even a certain part of the national minorities of this region. The main attention in the article is paid to the influence of "Ukrainianization" of the 1920s – early 1930s on the development of the cultural and national identity of Ukrainians of the Donetsk region. It is noted that among the active supporters of Ukrainization were not only national communists, but a significant part of the national intelligentsia – primarily teachers, writers, publicists and scientists. It is noted that the Bolsheviks, at the level of declarations, advocated the right of nations to self-determination, in fact, they used a variety of means to achieve their strategic international goals, which ultimately boiled down to leveling cultural and national identity. The struggle against the so-called "local nationalism" is also described, which, first of all, meant the destruction of those small shoots of linguistic identity and national consciousness of Ukrainians that had already appeared in this period. The facts are cited that the situation with Ukrainian national identity was especially critical in the Donetsk region, where a significant mass of pro-Russian chauvinist forces with Bolsheviks who were close in spirit to them set the main goal – the destruction of Ukrainian identity. It focuses on the fact that the process of "Ukrainization" of 1920 – early 1930s in the Ukrainian SSR, and especially in the Donetsk region, took place quite formally, under the close supervision of the party leadership. However, there was still a fairly motivated part of society (primarily from among the national intelligentsia: teachers, scientists, scholars), which at one time succumbed to the declarative slogans and promises of the Bolsheviks regarding

national construction and sought, at least partially, within the framework of the national communist ideology, to some extent, develop the cultural and national identity of Ukrainians.

Key words: *Ukrainization, Communist Party, cultural and national identity of Ukrainians, national consciousness, Donetsk region.*

Постановка проблеми. Процес «українізації» 1920-х – початку 1930-х років, попри його формальний характер і прагнення радянського партійного керівництва використати його насамперед для відволікання національно свідомих українців від боротьби за власну державу, все ж мав досить помітний вплив на розвій мовно-національної ідентичності українців Донеччини та навіть певної частини національних меншин цього краю. Серед активних прибічників українізації були не лише націонал-комуністи, а значна частина національної інтелігенції – насамперед учителі, літератори й науковці. Більшовики, що на рівні декларацій виступали за право націй на самовизначення, на ділі використовували будь-які засоби для досягнення своїх стратегічних інтернаціональних завдань, котрі зрештою зводилися до нівеляції мовно-національної ідентичності.

Аналіз досліджень. Загальний характер процесу «українізації» 1920-х – початку 1930-х років досліджували: З. Антонюк (Антонюк, 2007), Г. Г. Єфіменко (Єфіменко, 2003), С. Кульчицький (Кульчицький, 2005), В. С. Лозицький (Лозицький, 1989), О. М. Ситник (Ситник, 2010) та авторський колектив за редакцією В. А. Смолія (Національне питання в Україні, 2012). Питання нормативно-правового забезпечення та політико-правові аспекти «українізації» розглянули Г. М. Васильчук (Васильчук, 2004) та О. М. Шармар (Шармар, 2006). Проблеми мовно-національної ідентичності певною мірою торкнувся С. А. Цвілюк (Цвілюк, 2007). Проте питання розвитку мовно-національної ідентичності українців Донеччини впродовж періоду «українізації» 1920-х – початку 1930-х років залишається практично майже не дослідженим.

Мета статті – характеристика розвитку мовно-національної ідентичності українців Донеччини впродовж періоду «українізації» 1920-х – початку 1930-х років.

Виклад основного матеріалу. Штучно провокуючи розкол між українцями, під час реалізації своєї гібридної тактики, в січні 1918 року проголосили Донецько-Криворізьку республіку. Однак згодом вони усвідомили, що відвертий сепаратизм дасть змогу втримати лише один Донбас, а решта України від них все ж відвернеться. Тому більшовицькі лідери, швидко переорієнтувавшись, зробили ставку на вихідців з України, які

знали українську мову та могли б доносити українцям політику Раднаркому. Також більшовики друкували та розповсюджували мільйони прокламацій і агіток українською мовою із закликами до революції в Україні (Діак, 2006: 45). Ще одним свідченням того, що радянській Росії доводилося зважати на українців, була поява Донецької губернії в складі УСРР.

Перші документи радянської влади, котрі регламентували вживання української мови, датуються 1919 роком. Так, постановою Наркомату Освіти від 9 березня 1919 року «Про обов'язкове студювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України» ставилось завдання «активно працювати в бік розвитку української мови та української культури для проведення ідей пролетаріату, інтернаціоналізму та соціалістичного перетворення суспільства» (Васильчук, 2004: 8). Безперечно, що така політика спрямовувалась на те, щоб залучити українців, які піддавалися національній дискримінації в часи самодержавства, до своїх більшовицьких лав. І, треба визнати, це політика мала неабиякий ефект, особливо на Донбасі.

Постановою Пленуму ЦК КП(б)У від 6 лютого 1922 року перед Українською пролетарською державою ставилось завдання: створюючи українську соціалістичну державність, українську школу, зрівнюючи в правах українську мову з російською, мову українського селянства з мовою українського пролетаріату, «перешкодити українській контрреволюції використати національну українську соціалістичну державність і народну українську школу для своїх класових цілей» (Національні процеси в Україні, 1997: 11). Одночасно ставилось завдання партії в майбутньому перетворити українську народну школу в знаряддя комуністичної освіти серед українського селянства, для чого було необхідно, серед іншого, у зв'язку «з надзвичайно слабкою наявністю українського міського комуністичного елементу партія повинна звернути особливу увагу на формування кадрів комуністів-українців як з росіян, що знають українську мову, так і з українців – з сільської бідноти» тощо (Національні процеси в Україні, 1997: 13, 14). Загалом, національне питання було одною з найбільш дискусійних проблем у політиці більшовиків. І процес коренізації був лише однією ланкою загального плану побудови уявного комуністичного суспільства.

Починаючи з першої половини 1920-х рр., в УСРР поступово почався процес «українізації». Так, у квітні 1923 року на XII з'їзді РКП(б) було оголошено політику «коренізації», котра передбачала комплекс широких заходів у кадровій і цілій низці інших сфер. Ця політика була спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних чинників під час формування державного апарату, організації мережі шкіл, закладів культури, видання газет, журналів та книг мовами корінних національностей. При цьому коренізація використовувалася більшовиками для того, щоб заручитися підтримкою місцевого (корінного) населення з метою розширення й зміцнення своєї соціальної бази та спрямування національного відродження в соціалістичне русло.

Комуністична партія, котрій у перші роки її правління в національних республіках бракувало підтримки місцевого населення, його прихильності до нового режиму, в рішеннях цього з'їзду та інших партійних документах наголошувала на необхідності підготовки та залучення корінних національних кадрів до органів управління республік, на оволодінні працівниками державних установ національними мовами, традиціями й на залученні місцевого населення до лав комуністичної партії та створенні партійних організацій (Цвілюк, 2007: 196, 197). Згідно з Г. Г. Єфіменко, більшовицька національно-культурна політика скеровувалася на те, щоб «укорінитися» серед місцевого населення, щоб виховати більшовицькі кадри курсу до «коренізації» національних компартій, зокрема в Україні – до політики «українізації». Коренізація була не метою, а лише засобом встановлення тісного контакту з українськими масами, наближення державного апарату до мас (Єфіменко, 2003: 26, 27). Частина українських комуністів й інтелігенції, що здійснювали «українізацію», вимагали замінити невідповідне суті слово «українізація» словом «дерусифікація», бо йшлося не про перетворення російського на українське, а про зняття з українського імперіалістичного російського нашарування (Антонюк, 2007: 60).

Чільне місце в здійсненні українізації належало М. Скрипнику. Серед партійних керівників вищого рангу він був «білою вороною», оскільки надавав великого значення розв'язанню національного питання (Кульчицький, 2005: 43). Водночас М. Скрипник вважав, що найбільшою проблемою Донбасу була російська мова. Саме під час перебування на посаді наркома юстиції УСРР М. Скрипник проводив досить чітку ідеологічну лінію, спрямовану на українізацію різних сфер

суспільно-політичного життя (Солдатенко, 2002). При цьому засуджувалися спроби перебільшення національної винятковості, ігнорування класової солідарності тощо (Лозицький, 1989: 52).

Радянська влада намагалася використати політику коренізації для боротьби з так званним «місцевим націоналізмом», котрий компартійна верхівка завжди вважала основною небезпекою в національному питанні. Про це недвозначно говорилося в резолюції XII з'їзду РКП(б) про завдання партії в національному питанні, де наголошувалося, що існування місцевого націоналізму ускладнює справу згуртування пролетарів різних національностей в єдину інтернаціоналістську організацію. А протилежність націоналізму – великоросійський шовінізм – вважався небезпечним «насамперед тому, що він живить і вирощує змальований вище ухил до націоналізму (місцевого), утруднюючи боротьбу з ним» (Єфіменко, 2003: 27). Боротьба з так званним «місцевим націоналізмом» передусім означала винищення тих невеличких паростків мовної ідентичності та національної свідомості українців, які вже встигли з'явитися в цей період. Особливо ж критичною була ситуація на Донеччині, де значна потуга проросійських шовіністичних сил із близькими їм за духом більшовиками ставила перед собою головну мету – знищення «мазепинства», під яким убачалося практично все українське.

Українізація в УСРР відбувалася фактично «згори» як політика єдиної правлячої партії ВКП(б), яка здійснювалася її уповноваженими. Тобто українське населення в процесі українізації перебувало під шефською опікою уповноважених із Москви, якими для здійснення українізації залучалися активні в громадянському житті особи. Але ці особи також були малограмотні, з числа українського селянства, яке поповнювало пролетаріат українських міст. Тому з числа української нової, радянської інтелігенції у 1920-ті рр. активно здійснювалося вилучення представників, які прагнули пропагувати національне самоствердження українців. Це, зокрема, були М. Хвильовий, С. Єфремов, І. Микитенко, В. Елан-Блакитний та ін. Відповідно, національне самовизначення українців в УСРР відбувалося в ключі класової організації. Основною базою національного самовизначення українців залишалося селянське середовище, яке марксизмом визначалося як дрібнобуржуазний клас, а тому радянською владою було активно здійснено розселення на українських територіях. Зокрема, наприкінці 1920-х років відбувається збільшення чисельності армії в результаті мобілізації до її

лав здебільшого представників селянства, в якій проводиться активна ідеологічна обробка військовослужбовців. Тому представники українства в армії фактично втрачали своє родове коріння. Цьому сприяли й активні заходи радянської влади з руйнування інституту традиційної сім'ї, коли на перше місце висувалася не приватна, а класова свідомість. Це виявлялось у розгляді приватних сімейних справ інституціями, які мали бути виразниками класових інтересів типу товариських судів, комсомольських зборів тощо. У цьому відношенні сім'я втрачала своє право на індивідуальність, а це сприяло руйнуванню національного принципу формування суспільства через відрив його представників від свого коріння. Саме традиційна сім'я здатна забезпечувати національну ідентичність, передаючи її традиції від покоління до покоління. А «нова сім'я», що позбавлялася своєї ідентичності, не могла мати належного авторитету для майбутніх поколінь, і її авторитет заступали інституції класового представництва (Українське суспільство, 2014: 181, 182). Досить яскраво ці процеси, щоправда, в контексті промислових містечок Донбасу, описав у своєму автобіографічному творі «Третя рота» В. Сосюра.

Показники українізації державного апарату були досить строкаті. Найповільніше відбувалася українізація в самій КП(б)У, яка за перших років радянської влади була у великій більшості чужонаціональною. На місцях результати були дещо кращими. Зокрема, на початку січня 1925 року у звіті Донецькому губернському прокурору Сталінський окружний прокурор інформував, що на кінець 1924 року українізація прокуратури є на рівні не менше як 50–60%, і вживаються заходи щодо досягнення 100% (Державний архів Донецької області. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 718. Арк. 37). Загалом, процес українізації правоохоронних органів та юстиції Донеччини відбувався досить повільно та складно. Проте все ж успіхи кадрової політики українізації були очевидними.

Відразу після свого приходу до влади більшовики розпочали системну політику денаціоналізації України: кілька жадливих голодоморів, постійні репресії проти носіїв української мови – селянства й свідомої інтелігенції, масові переселення українців до Сибіру, в Казахстан, північні та східні райони Росії, а росіян – навпаки до України (Кожевников, 2002: 26–27). Особливо це стосувалося Донбасу, котрий розглядався більшовиками як своєрідний плацдарм політики русифікації та денаціоналізації.

Процес українізації дав поштовх відродженню української національної культури, насамперед

літератури й мистецтва. І в силу існуючої тотальної русифікації постала проблема протистояння двох культурно-політичних факторів: російського та українського. З площини культурної воно поступово переростало у сферу політико-ідеологічну. Чи не найбільш яскраво це проявилось в заклик Миколи Хвильового «Геть від Москви!» (Ситник, 2010: 387). Це у свою чергу дало підставу більшовикам розпочати тотальне винищення національно свідомих українців.

Так звана «українізація» у дійсності виявилася прикриттям для антиукраїнської політики більшовиків. У ході її здійснення органи ДПУ активно виявляли та винищували представників національної української еліти. Зокрема, це стосувалося й Донеччини, де, починаючи від самого початку встановлення більшовицького режиму, почалося цілеспрямоване винищення представників інтелігенції.

Вже з кінця 1920-х рр. більшовицький режим значно посилює боротьбу з представниками української інтелігенції та заможними верствами селянства – фактично історичного підґрунтя української нації. У Кремлі почали панувати думки про те, що внутрішні негаразди в поєднанні з низкою криз у міжнародних стосунках послаблюють позиції СРСР, сприяють активізації «контрреволюційних», «шкідницьких» і, що особливо, націоналістичних сил. Пожвавлення останніх пов'язувалося значною мірою з політикою «коренізації» (а отже, й «українізації»). У зв'язку з цим влада вирішила провести кілька відкритих політичних процесів, що мали на меті засудити «націоналістів», зробивши підсудними на процесах тих осіб, які давно були в агентурній розробці (Шармар, 2006: 129). Таким чином, «українізація» допомагала чекістам виявляти та «знешкоджувати» представників національної української еліти.

Саме з кінця 1920-х років в УРСР розпочалося цілеспрямоване переслідування української мови та штучна русифікація. Використовуючи адміністративно-тоталітарні методи, радянська влада послідовно викоринювала все, що стосувалося українськості, нав'язуючи проросійське. Особливо це стосувалося Донбасу, котрий все більше піддавався русифікації.

Згортання українізації на межі 1920–1930-х рр. зумовило переслідування й української мови. Проте, незважаючи на це, навіть частина етнічних росіян, які навчались у Донбасі, зокрема Макіївці, в українських школах, все ж зберігали впродовж свого життя шанобливе ставлення до української мови.

У 1920-х – початку 1930-х років українська нація загалом і українці Донеччини зокрема від-

чули на собі формування більшовицького тоталітарного режиму. При цьому останній ставив собі за першочергову мету знищення національної свідомості та ідентичності українців. Отже, більшовики особливу увагу приділяли боротьбі з мовною ідентичністю, адже саме вона найбільше відрізняла українців від решти населення СРСР і сприяла збереженню національної самосвідомості та ідентичності українців.

Ця ситуація особливо загострилася в період Голодомору 1932–1933 років. Згідно з даними Р. Конквеста в тодішній Донецькій області від голоду померло до 20% населення, голод забрав життя не менш, ніж 400 000 селян (Конквест, 1993: 281). Українські селяни свідчили, що всі керівники були іншої національності, в основному росіяни. Важливим було те, як українці сприймали росіян. Навіть якщо ті, хто здійснював колективізацію, розкуркулення та хлібозаготівлі, були українцями, селянам вони здавалися урбанізованими, а отже, русифікованими. Для українських селян утиски, результатом яких став голод, стали просто ще однією спробою Москви посилити владу росіян. Москва у свою чергу боялася українського націоналізму як сепаратистської сили, яку підтримувало населення сіл, де жила переважна частина українців (Куромія, 2002: 283). Під час Голодомору посилювався наступ на українство в Донбасі. Майже всі українські школи перевели на російську мову викладання; технічні школи використовували лише російську. Багатьох людей, які брали участь в українізації, було репресовано (Ніколаєць, 2012: 103).

Висновки. Українська мова для всіх регіонів України впродовж усієї її історії залишалася провідним чинником формування національної ідентичності. У ході тривалої національно-визвольної боротьби за власну державність українці завжди спиралися на національну культуру, й зокрема – власну мову як визначальний засіб духовного саморозвитку. І саме цей аспект принципово відрізняв і відрізняє українців від інших народів, насамперед росіян. Така ситуація набула

особливого значення на Сході України, зокрема на Донеччині, де в силу історичних причин етнічно були протиставлені дві провідні культури – українська та російська. І незважаючи на майже трьохсотлітнє пригнічення української мови та культури й штучне домінування, завдяки адміністративно-державній підтримці, російської мови, а отже, тотальній русифікації, українська мова не лише вистояла, а й продемонструвала свій невичерпний потенціал для подальшого існування та розвитку. При цьому збереження рідної мови було одним із чільних гасел національно-визвольної боротьби українців першої половини ХХ століття.

Процес «українізації» 1920 – початку 1930-х років в УСРР, особливо на Донеччині, відбувався досить формально, під пильним контролем партійного керівництва. Проте все ж існувала досить мотивована частина суспільства (насамперед із числа національної інтелігенції й перш за все – вчителі, літератори науковці), яка у свій час піддалася на декларативні гасла й обіцянки більшовиків відносно національного будівництва та прагнула, бодай частково, в межах націонал-комуністичної ідеології, якоюсь мірою розвивати мовно-національну ідентичність українців.

Уже на перших порах «українізації» компартія започаткувала боротьбу з так званим «місцевим націоналізмом», що означало винищення тих невеличких паростків мовної ідентичності та національної свідомості українців, які вже встигли з'явитися в цей період. Особливо ж критичною була ситуація на Донбасі, де значна потуга проросійських шовіністичних сил із близькими їм за духом більшовиками ставила перед собою головну мету – знищення «мазепинства», під яким убачалося практично все українське.

Треба особливо наголосити на тому, що більшовики, на рівні декларацій виступаючи за право націй на самовизначення, насправді ж не гребували жодними засобами задля досягнення своїх стратегічних інтернаціональних завдань, котрі зрештою зводилися до нівеляції мовно-національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк З. Конспект самоусвідомлення. Харків-Київ : Дух і літера, 2007. Ч. 2. 336 с.
2. Єфіменко Г. Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р. *Український історичний журнал*. 2003. № 5. С. 25–50.
3. Кульчицький С. Національна політика більшовиків в Україні під час створення комуністичного ладу. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. № 13. С. 3–56.
4. Лозицький В. С. Політика українізації в 20–30-х роках: історія, проблеми, уроки. *Український історичний журнал*. 1989. № 3. С. 46–55.
5. Ситник О. М. Формування та еволюція ідеологічних концепцій в Україні : монографія. Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 547 с.
6. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст. : історичні на риси / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: О. Г. Аркуша та ін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 592 с.

7. Васильчук Г. М. Перші кроки правового забезпечення українізації в УРСР (початок 20-х ХХ сторіччя. *Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки*. 2004. № 2. С. 7–10.

8. Шармар О. М. Фабрикація справи «Спілки визволення України» Державним політичним управлінням УСРР. *Революції в Україні у ХХ–ХХІ століттях: співзвуччя епох* : Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції (Одеса, 6 жовтня 2006 р.). Одеса, 2006. С. 129–132.

9. Цвілюк С. А. Духовний код нації: 3 історії української мови і писемності: Історико-лінгв. етюди. Одеса : Друк, 2007. 408 с.

10. Діак І. В. П'ята колона в Україні: загроза державності. Київ, 2006. 128 с.

11. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали : довідник: у 2 ч. / упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка. Київ : Вища шк., 1997. Ч. 2. 704 с.

12. Солдатенко В. Ф. Нарком Микола Скрипник. *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 51–68.

13. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність : колективна монографія / за ред. І. Д. Дудко ; Інститут історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014. 478 с.

14. Державний архів Донецької області. Ф. Р-2: Сталінський окружний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Сталіно, Сталінського округу. 1922–1931 рр. Оп. 1. 1922–1931. Спр. 718: Звіти, доповіді, інформація та ін. про стан діяльності окрвиконкому, його відділів, прокуратури та ін. 1925–1926 р. 885 арк.

15. Кожевніков В. Важкий шлях до рідної мови. Київ : УВС, 2002. 128 с.

16. Конквест Р. Жнива скорботи. Київ : Вид-во «Либідь», 1993. 280 с.

17. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. Київ : Основи, 2002. 510 с.

18. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки) : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.

REFERENCES

1. Antoniuk, Z. *Konspekt samousvidomlennia*. Ch. 2. Kharkiv-Kyiv. Dukh i litera, 2007. 336 s. [in Ukrainian].

2. Iefimenko, H. H. *Zmina vektoriv u natsionalnii politytsi Moskvu v holodomorni 1933 r.* *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. 2003. S. 25–50. [in Ukrainian].

3. Kulchyt'skyi, S. *Natsionalna polityka bilshovykiv v Ukraini pid chas stvorennia komunistychnoho ladu. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. № 13. 2005. S. 3–56. [in Ukrainian].

4. Lozyskyi, V. S. (1989). *Polityka ukrainizatsii v 20-30-kh rokakh: istoriia, problemy, uroky*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3. S. 46–55. [in Ukrainian].

5. Sytnyk, O. M. *Formuvannia ta evoliutsiia ideolohichnykh kontseptsii v Ukraini: monohrafiia*. Donetsk: Donetskyi yurydychnyi instytut LDUVS im. E. O. Didorenka, 2010. 547 s. [in Ukrainian].

6. Arkusha, O.H., Verstiuk, V.F., Vidnianskyi, S.V., Vronska, T.V., Holovchenko, V.I., Yefimenko, H.H., Kotyhorenko, V.O., ... Shchupak, I.Ia. *Natsionalne pytannia v Ukraini ХХ – pochatku ХХІ st.: istorychni na rysy / (red. rada: V. M. Lytvyn (holova), H. V. Boriak, V. M. Danylenko ta in.; vidp. red. V. A. Smolii. K.: Nika-Tsentr, 2012. 592 s. [in Ukrainian].*

7. Vasylchuk, H. M. *Pershi kroky pravovoho zabezpechennia ukrainizatsii v URSR (pochatok 20-kh ХХ storichchia. Visnyk Zaporizkoho derzhavnogo universytetu. Yurydychni nauky*. № 2. 2004. S. 7–10. [in Ukrainian].

8. Sharmar, O. M. *Fabrykatsiia spravy «Spilky vyzvolennia Ukrainy» Derzhavnym politychnym upravlinniam USRR. Revoliutsii v Ukraini u ХХ – ХХІ stolittiah: spivzvuchchia epokh. Materialy II Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii (Odesa, 6 zhovtnia 2006 r.)*. Odesa, S. 129–132. [in Ukrainian].

9. Tsviliuk, S. A. *Dukhovnyi kod natsi: Z istorii ukrainskoi movy i pysemnosti: Istoryko-linhv. etiudy*. Odesa: Druk, 2007. 408 s. [in Ukrainian].

10. Diiak, I. V. *Piata kolona v Ukraini: zahroza derzhavnosti*. K., 2006. 128 s. [in Ukrainian].

11. Kresina, I. O., Panibudlaska, V. F., uporiad. (1997). *Natsionalni protsesy v Ukraini: istoriia i suchasnist. Dokumenty i materialy: dovidnyk: u 2 ch.*. K.: Vyshcha shk. Ch. 2. 704 s. [in Ukrainian].

12. Soldatenko, V. F. *Narkom Mykola Skrypnyk. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2002. № 2. S. 51–68. [in Ukrainian].

13. Dudko, I. D., red. *Ukrainske suspilstvo na shliakhu do politychnoi natsii: istoriia i suchasnist: kolektyvna monohrafiia / Instytut istorii ukrainskoho suspilstva DVNZ «Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana»*. K.: KNEU, 2014. 478 s. [in Ukrainian].

14. *Derzhavnyi arkhiv Donetskoi oblasti. F. R-2: Stalinskyi okruzhnyi vykonavchyi komitet Rad robotnychykh, selianskykh i chervonoarmiyskykh deputativ, m. Stalino, Stalinskoho okruhu. 1922–1931 rr. Op. 1. 1922-1931 rr. Spr. 718: Zvity, dopovidi, informatsiia ta in. pro stan diialnosti okrvykonkomu, yoho viddiliv, prokuratury ta in. 1925–1926 r., 885 ark.* [in Ukrainian].

15. Kozhevnikov, V. *Vazhkyi shliakh do ridnoi movy*. K.: UVS, 2002. 128 s. [in Ukrainian].

16. Konkvest, R. *Zhnyva skorboty*. K.: Vyd-vo «Lybid», 1993. 280 s. [in Ukrainian].

17. Kuromiia, H. *Svoboda i teror u Donbasi. Ukrainsko-rosiiske prykordonnia, 1870–1990-ti roky*. K.: Osnovy, 2002. 510 s. [in Ukrainian].

18. Nikolaiets, Yu. O. *Poselenska struktura naselennia Donbasu: (etnopolitychnyi aspekt dynamiky): monohrafiia*. K.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 s. [in Ukrainian].